

1. Исторический опыт применения внутренних войск в борьбе с банд формированиями в 1920-1950-е гг. (военно-исторический труд) Марценюк Ю.А. и другие. М. «На боевом посту», 2017 г. 203-232 стр.

2. Шамсутдинов.Р.Т ва бошқалар, Қатағон қурбонлари хотира китоби Андижон вилояти (1865-1991 йиллар) 1-қисм, Тошкент, “Академнашр”, 2021 й. 125-бет.

Архив ҳужжатлар:

3. РГАСПИ (Россия давлат ижтимоий-сиёсий тарихи архиви) 62-фонд, 2-рўйхат, 34-иш, 98-107-варақлар.

4. РГВА (Россия давлат ҳарбий архиви) – 110-фонд, 1-рўйхат, 156-иш, 43-варақ

5. РГВА (Россия давлат ҳарбий архиви) – 110-фонд, 1-рўйхат, 156-иш, 64-65 варақлар

6. РГВА (Россия давлат ҳарбий архиви) – 110-фонд, 1-рўйхат, 156-иш, 43-варақ

7. РГВА (Россия давлат ҳарбий архиви) – 110-фонд, 1-рўйхат, 156-иш, 74-варақ

Интернет манбалар:

8. [https://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ВЦИК_от_30.09.1918_О_Р_эволюционном_Военном_Совете_\(Положение\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_ВЦИК_от_30.09.1918_О_Р_эволюционном_Военном_Совете_(Положение))

ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ СИРТҚИ ТАЪЛИМИ ВА МАЛАКА ОШИРИШ ИНСТИТУТЛАРИ ТАРИХИГА НАЗАР

Шарипова Н.А.

ТДТУ Қўқон филиали, бўлим бошлиғи
nash.kokand@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақола Ўзбекистонда ўқитувчилар тайёрлашнинг сиртқи ўқитиш йўналишини таъкил этилиши ва малака ошириш институтлари тизимини шаклланиш жараёнига бағишланган. Мақолада қўйилган масалалар архив манбалари ва илмий ва даврий нашр материаллари ёрдамида очиқ берилди.

Калит сўз ва иборалар: республика, маориф, мактаб, ўқитувчи, ўқувчи, ислохотлар, қарор

Аннотация: данная статья посвящена организации направления заочной подготовки учителей в Узбекистане и процессу формирования системы учреждений повышения квалификации. Вопросы, поставленные в статье, были раскрыты с использованием архивных источников и материалов научных и периодических изданий.

Ключевые слова и фразы: Республика, образование, школа, учитель, ученик, реформы, решение

Annotation: this article is devoted to the organization of the direction of correspondence training of teachers in Uzbekistan and the process of forming a system of professional development institutions. The questions posed in the article were disclosed using archival sources and materials of scientific and periodicals.

Key words and phrases: Republic, education, school, teacher, student, reforms, solution

Асосий қисм: Ўзбекистонда сиртқи таълим ўз тарихига эга. Халқ таълими ходимларининг малака ошириш институти қошида 1934 йилда сиртқи Педагогика Институти, 1936 йилда эса сиртқи таълим берувчи Ўқитувчилар Институти эса очилди. Кейинчалик шу каби сиртқи факультетлар Самарқанд Давлат Университети, Ўзбекистон Давлат Университети қошида ташкил этилди. Уруш йилларида ўқитувчилар тайёрлашга катта эътибор қаратилди. 1943 йил СССР Министрлар Кенгаши томонидан "Сиртқи педагогик таълим олувчиларга қўшимча имтиёзлар бериш чора-тадбирлари ҳақида"ги қарор қабул қилинди [3:336]. Бу қарорга асосан сиртқи таълим олаётган ўқитувчиларга бир қатор имтиёзлар берилганди: улар мактабдан ташқари ишлардан озод қилинар, сессия пайтида йўлқира ҳақи тўламас, энг асосийси таълим учун ҳақ тўлашдан озод қилинар эди [2:123].

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда халқ хўжалигининг турли жабҳаларида мутахассис кадрлар етишмаслиги сабабли ўқув юртларида таълимни сиртқи шаклини янада ривожлантириш заруратини туғдирди. Ўқитувчиларни ишлаб, ўқиши учун шароит яратиш мақсадида 1946 йил апрелда қабул қилинган "Талабаларни сиртқи тайёрлаш" ҳақидаги қарор катта аҳамиятга эга бўлди. Ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқиб, ўрганган билимларини амалиётда бевосита қўллаб бориш ва моддий томондан ўзи ва оиласини таъминлаш – сиртқи таълим олишнинг афзаллик томонларидан эди.

1946-1950 йиллар оралиғида республиканинг педагогика институтларида 2200 та, Ўқитувчилар институтларида эса 7400 та, педагогика билим юртлирида 10744 киши сиртдан ўқиши режалаштирилди. Республикада мавжуд педагогика йўналишидаги сиртки факультетларда 1953 йилга келганда жами 11 минг киши тахсил оларди. Аммо мамлакатда иқтисодий ҳолат оғирлиги сабабли талабалар орасида ўқишни ташлаб кетиш ҳолатлари кўп учради. 1945-1950 ўқув йилларида сиртки йўналишда ўқиётганларнинг 20 фоизи ўқишни ташлаб кетган бўлса, 1950 йилдан сўнг бу кўрсаткич 6,5 фоизни ташкил этди. 1946 – 1971 йиллар ичида педагогика йўналишидаги ўқув юртлирида жами 203169 нафар ўқитувчи тайёрланиб, улардан 72593 нафари, яъни 39 фоизи сиртки йўналишларда битирди [2. 130].

Республикадаги педагоглар тайёрловчи ўқув юртлирининг 1951-1952 ўқув йили учун қабул режаси:[10. 25]

1-жадвал

Вилоятлар	Педагогика билим юртлири		Ўқитувчилар институти		Педагогика институтлари		Сиртки ўқиш	
	Жами	Қабул	Жам и	Қабул	Жами	Қабул	Жами	Қабул
Андижон	615	125	733	100	-	-	1348	225
Бухоро	466	100	926	200	524	50	1016	350
Қашқадарё	914	125	-	-	-	-	914	125
Наманган	622	125	500	100	-	-	1132	225
Самарқанд	1407	375	849	100	-	-	2256	375
Сурхондарё	486	125	-	-	-	-	486	125
Тошкент	942	175	-	-	-	-	942	175
Тошкент ш	-	-	1228	200	1719	250	3047	450
Фарғона	894	150	760	150	781	100	2535	400
Хоразм	308	75	695	100	-	-	1003	175
ҚАССР	357	125	383	50	152	50	892	225
Жами	7021	1400	6171	1000	3276	450	16471	2850

Юқоридаги жадвалдан сиртки йўналишга қабул квоталари устунлиги кўриниб турибди. 1959 йил СССР Министрлар Совети томонидан қабул қилинган “Ўрта ва ишчи мактабларида сиртки таълим олаётганларнинг қисқартирилган иш куни ва қисқартирилган меҳнат ҳафтаси ҳақида”ги қарорига асосан битириш имтиҳонларини топшириш учун иш ҳақи сақланган ҳолда 8 кунлик таътил бериш белгилаб қўйилди [9:14]. Имтиҳонларни топшириш вақтида иш ҳақи сақланган ҳолда таътил бериш ҳақида қарор

қабул қилинди. Юқоридаги қарорга қўшимча тарзда 1962 йил 8 февралда Ўзбекистон Республикаси Министрлар Кенгашининг “Умумтаълим мактабларининг сиртқи ва кечки таълим олаётган ўқитувчиларига қўшимча таътил бериш” ҳақидаги қарори қабул қилинди. Эндиликда ўқитувчилар учун ўқиш учун таътилни мавсумий тарзда бериш кўзда тутилди. Сиртқи билим олаётган ўқитувчиларга таътил учун ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида пул берилган [9:23].

Аммо 80-йилларга келиб, мактабда фаолият олиб бораётган ўқитувчилар томонидан сиртқи йўналишда ўқишни битириб, ишга келаётган талабаларда билим даражаси етишмаслиги, сиртқи бўлимлар номига ўқитувчилар тайёрлаб чиқараётганлиги қайд этила бошланди. Улар томонидан республикада ягона бўлган, етарли даражада моддий базага эга бўлган сиртқи педагогика институти ташкил этиш таклифи берилган [4:17].

2000 йилларда сиртқи йўналишда таҳсил бериш тўхтатилди. Аммо талаб катта бўлганлиги учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3153 сонли қарори асосида сиртқи таълим яна тикланди. [16]

Таълим соҳасининг асосий мақсади ҳар бир предмет ўқитилишининг юксак илмий савиясини таъминлаш, фан асосларини пухта ўзлаштириш, ўқувчиларнинг ғоявий, сиёсий, меҳнат ва ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожланишларини узлуксиз яхшилаб боришдир. Шу мақсадда мактабларда фаолият кўрсатаётган жуда кўп сонли ўқитувчи ва тарбиячилар малакасини ошириш учун малака ошириш бўлимлари, институтлари ташкил этилган.

Ўзбекистонда маориф ходимларининг малака ошириш институти базасида 1939 йилда мактаб ўқитувчиларининг малака ошириш институти ташкил топди. Бу институт дастлаб олий ўқув юрти мақомига эга бўлиб, кейинчалик ҳудудлардаги халқ маорифи бўлимларининг услубий-методологик муассасасига айлантирилди. 1945 йилда Самарқанд вилоятида Ўқитувчилар малака ошириш институти очилди. Вилоят ўқитувчиларининг

малакасини оширишда енгиллик яратган бу ўқув юрти тажрибаси асосида бирин-кетин бошқа вилоятларда ҳам шундай институтлар очила бошлади.

Ўқув жараёнига ҳалақит бермаслик мақсадида малака ошириш курслари ёзги таътил вақтига белгиланди. Бу малака ошириш курсларида ўқитувчилар янги ўқув йилига тайёргарлик, чиқарилган янги дастурларни ўзлаштириш ва ўзаро тажриба алмашиш каби вазифаларини амалга оширишлари лозим эди. Лекин бу курсларнинг айрим ҳудудларда яхши ташкилланмаганлиги, ўқитувчилар учун турар-жой, дарс қилиш учун шароит яратилмаганлиги, малака оширишга муҳтож ўқитувчилар қолиб, малака оширишдан ўтган ўқитувчиларни қайта-қайта жўнатилиши энг катта муаммолардан бири бўлиб қолди **[18:1]**. Бу малака ошириш курсларида 1945-1946 йилларда республиканинг 6000 га яқин ўқитувчиси қатнашди **[2:146]**.

Турли ўқув юртларини тугатган ўқитувчиларнинг аксариятида маълумот ва кўникмалар етарли бўлмаган. Масалан, Фарғона вилоятида 1947 йилда жами 4006 нафар ўқитувчининг фақат 326 нафаригина олий маълумотга эга бўлган. 938 нафар ўқитувчи ўртадан паст маълумотли, қолганлари қисқа курсларни тугатиб ишлаётганлар эди. Режа асосида мавжуд ўқитувчиларнинг 363 нафари олий ўқув юртида, 807 нафари ўқитувчилар институтида, 928 нафари педагогика билим юртларида ўқиб олишлари лозим эди. Лекин 177 нафар ўқитувчи олий ўқув юртига, 425 киши ўқитувчилар институтига, 621 киши педагогика билим юртларига ўқишга кирган холос **[17:2]**.

К. Ушинский номидаги Республика ўқитувчилар малакасини ошириш институти 1947 йилдан фаолият бошлади. Бу ерда 1947-1948 ўқув йилининг ўзида 1859 нафар ўқитувчи, вилоятлардаги малака ошириш институтларида эса беш мингга яқин ўқитувчи малака оширди.

Ўзбекистон ССРда 1948 йилда ўқитувчилар тайёрлаш ва малакаларини ошириш учун курслар очиш тадбирлари [5:83].

2-жадвал

Вилоятлар	Ўқитувчиларнинг малакасини ошириш учун бир ойлик курслар			15 кунлик физкультура методикаси семинарлари
	1-4 синф	5-7 синф	физкультура	
Андижон	270	150	80	60
Бухоро	210	90	100	60
Қашқадарё	300	180	90	50
Наманган	210	150	60	30
Самарқанд	390	180	200	80
Сурхандарё	240	180	60	30
Тошкент вил	270	480	150	50
Тошкент шаҳар	-	120	30	20
Фарғона	250	180	40	30
Хоразм	150	180	40	30
ҚҚАССР	210	110	100	30
Жами	2500	2000	1000	500

1948 йилда ўқитувчилар малакасини оширишнинг ягона тизими ишлаб чиқилди. Ўзбекистон Маориф Министрлиги вилоятларга малака ошириш бўйича режалар жўнатди. 1949-1950 ўқув йилидан бошлаб ўқитувчилар ҳар беш йилда малака оширишлари белгилаб қўйилди. Ўзбекистон ССР Молия Министрининг 1948 йил 4 майдаги 17-83 сонли алоқа хатиға асосан бошқа шаҳарлардан қайта тайёрлов ва малака ошириш учун келадиган ўқитувчиларга кунлик 100 сўм миқдорида пул ва бориш-келиш харажатларини қоплаб бериш топширилди [8: 19].

Сиртқи ўқиётганлар учун семинар ва қисқа курсли малака ошириш, мустақил малака ошириш курслари ҳам мавжуд бўлган [6: 17].

Фарғона вилояти малака ошириш институтида 1950 йил-1145, 1951 йил-1160, 1952 йил-800 нафар мактаб ўқитувчилари ва раҳбарлари малака оширди [11: 51]. 1950-1960 йиллар давомида республиканинг барча ҳудудларидаги малака ошириш курсларида 111,9 минг нафар мактаб ўқитувчилари ва раҳбарлари қатнашди.

1954-1955 ўқув йилида республикада биринчи марта ”педагогик ўқишлар” ташкил этилди. Унда илғор ўқитувчилар ва халқ таълими аълочиларининг таълим камчиликлари, муаммолари, янги услублар бўйича маърузалари тингланди. Кейинчалик халқ таълими услубчилари мактабларга

бориб, услубий жиҳатдан ёрдам бера бошладилар. Ўқитувчиларга иш фаолияти давомида услубий ёрдам беришда “Ўқитувчилар газетаси” ва “Совет мактаби” журнали катта роль ўйнади.

Ўқитувчилар йиғилиб тажриба алмашишлари учун 3 кунлик август кенгашлари ташкил этилди [7: 15]. Педагогика институти ва мактаблар бошқармаси билан биргаликда малака ошириш институтлари ишларини такомиллаштириш бўйича таклифлар бериш ва уни тасдиқлаб, амалга жорий қилишлари сўралди [12: 18]. Малака ошириш институтларида “Қишлоқ ўқитувчилари куни” ташкил этилди [1: 112]. Политехник таълим олувчи намунали қишлоқ мактаблари тажрибасини ўрганиш, очиқ дарслар ўтказиш, кўргазмалар ташкил этиш, илғор мактаб директорларининг иш тажрибаларини ўртоқлашиши бу тадбирлар асосини ташкил қилди.

1966 йил 16 июлда “Малака ошириш институтлари фаолиятини яхшилаш чора-тадбирлари” ҳақидаги қарор қабул қилинди. Фарғона вилоятида 1967 йили 2000 ўқитувчини малакасини ошириш режалаштирилди. Йилнинг 8 ойи ичида 1145 ўқитувчи малака ошириб, 560 ўқитувчи доимий семинарларда қатнашди [13: 139].

Ўзбекистон Республикасида 1976 йилга келиб 14 та малака ошириш институтлари фаолият олиб борди. Фарғона шаҳрида 1989 йилда тажриба тариқасида узлуксиз малака ошириш маркази ташкил этилди. Маориф Министрлиги томонидан “Ўқитувчи” дастури тасдиқланиб, ишга туширилди [15: 14].

Малака ошириш курс машғулотлари 144 соатлик қилиб белгиланди. Мактабларда битирув имтиҳонларига тайёргарлик жараёни, ўқув-семинарларини ташкил этиш, ўқитувчиларга услубий ёрдам кўрсатиш учун шаҳар, туман халқ таълими бўлимлари доимий равишда малака ошириш институтлари ходимлари билан алоқада бўлиб турилган [14: 8].

Хулоса: Ўзбекистонда сиртқи таълим бериш асосида ўқитиш тарихи XX асрнинг 30-йилларига бориб тақалади. Сиртқи таълим олаётган талаба

бевосита ўзи танлаган касб бўйича амалиёт ўтаб бориш имкониятига эгадир. Аммо сиртқи таълим бериш кўпайиб кетиши ва унда моддий-техник базаларни етишмаслиги оқибатида ўз касбини юзаки эгаллаган битирувчилар орқали таълим сифати пасайиб борди.

Малака ошириш, тажриба алмашиш, педагогикада янги қабул қилинган методларни таълимга жорий қилиш борасида малака ошириш институтларининг ўрни беқиёсдир. Тажриба алмашиш имконияти эса мактаб таълим сифат даражасини ўсишига имкон беради. Малака ошириш борасида йиллар давомида тўпланган тажриба жаҳон стандартларига мослаштирилиб, айни кунларга жорий қилинса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Кадыров И. Успехи народного образования в Узбекской ССР. – Тошкент, 1974.
2. Рахманов Н. Развитие педагогического образования в Узбекистане. – Т.: Узбекистан, 1976.
3. Народное образование в СССР. – Москва: Юридическая литература, 1987.
4. Ўзбекистон Миллий Архиви, Р-2806-фонд, 1-рўйхат, 42-иш
5. Наманган вилоят давлат архиви, 275-фонд, 1-рўйхат, 349-иш
6. Фарғона вилоят давлат архиви, 716-фонд, 1-рўйхат, 3-иш
7. Фарғона вилоят давлат архиви, 716-фонд, 1-рўйхат, 33-иш
8. Фарғона вилоят давлат архиви, 716-фонд, 2-рўйхат, 1-иш
9. Фарғона вилоят давлат архиви, 716-фонд, 2-рўйхат, 14-иш
10. Фарғона вилоят давлат архиви, 1125-фонд, 5-рўйхат, 24-иш
11. Фарғона вилоят давлат архиви, 1125-фонд, 5-рўйхат, 72-иш
12. Фарғона вилоят давлат архиви, 1125-фонд, 5-рўйхат, 101-иш
13. Фарғона вилоят давлат архиви, 1125-фонд, 6-рўйхат, 367-иш

14. Фарғона вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти архиви. Шахсий таркибга оид буйруқлар. 1988-1989 йиллар.

15. Кувватов Н.Б. Подготовка и воспитание педагогических кадров в Узбекистане: опыт и проблемы (1980-1990 гг). Автореферат. – Ташкент, 1994.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори.
<http://www.lex.uz/acts/>

17. Фарғона вилоят касаба уюшмалари ўз ишида бурилиш ясамоқда// Ўқитувчилар газетаси – 1948 – 26 июль №30

18. Ўқитучилар малакасини ошириш муҳим вазифа // Ўқитучилар газетаси. – 1955 – 14 ноябр. – № 44.

ТУРКИСТОНДА ПАРЛАМЕНТЧИЛИК ҲАРАКАТИ ШАКЛЛАНИШИ ТАРИХИГА ОИД МАНБАЛАР

Акбаров Р.Х.

ФарДУ катта ўқитувчиси
ravshanakbarov04@gmail.com

Аннотация: Мақолада Туркистонда парламентчилик ҳаракати тарихига оид манбалар, уларнинг турлари: Давлат думаси стенографик ҳисоботлари, даврий матбуот материаллари, архив ҳужжатлари, “Туркестанский сборник”, мемуар манбалар, манбаларда муаммога оид маълумотларнинг қай даражада ёритилганлиги ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: манбалар, парламент, Давлат думаси, стенографик ҳисоботлар, даврий матбуот, архив ҳужжатлари, Таъсис Мажлиси, Туркистон Мухторияти, депутат, фракция, Дума комиссияси.

Аннотация: В статье представлены источники, связанные с историей парламентского движения в Туркестане, их виды: стенограммы Государственной Думы, материалы периодической печати, архивные документы, «Туркестанский сборник», мемуарные источники, сведения о том, в какой степени власти освещали проблема в исходниках.

Ключевые слова: источники, парламент, Государственная Дума, стенографические отчеты, периодическая печать, архивные документы, Учредительное собрание, Туркестанская автономия, депутат, фракция, думская комиссия.

Annotation: The article presents sources related to the history of the parliamentary movement in Turkestan, their types: transcripts of the State Duma, materials from periodicals, archival documents, "Turkestan Collection", memoirs, information about the extent to which the authorities covered the problem in the source.

Key words: sources, parliament, State Duma, verbatim reports, periodicals, archival documents, Constituent Assembly, Turkestan autonomy, deputy, faction, Duma commission.